

SZÓCS TIBOR
Sopronkertes első okleveles említése*

A történettudomány és azon belül a helytörténetírás számára is köztudott, hogy egy település eredete milyen nehezen meghatározható, többnyire csak a véletlennek köszönhetjük, ha egészen pontosan keltezhető egy-egy falu vagy város létrejötte. Emiatt legtöbbször nem is egy település valódi megalapítását szokták kezdőpontnak tekinteni, hanem az írott forrásokban való első felbukkanását. A régészeti eredmények – bár sokkal pontatlanabb kelteztést nyújtanak – általában évszázadokkal, nem ritkán évezredekkel korábbi megtelepedés nyomait is kimutatják, az „első említésnek” mégis meghatározó és szimbolikus szerepe van az eredettörténet során.¹

Hasonló helyzetben van az Ausztria Burgenland tartományában található, és az osztrák-magyar határ közelében, Sopron város mellett fekvő Baumgarten im Burgenland (röviden csak Baumgarten, horvát nevén Pajngrt, magyar nevén Sopronkertes) is. A hely a régészeti leletek tanúsága alapján már az ős- és az ókorban is lakott volt,² bár korántsem biztos, hogy ezek a legkorábbi telepek kontinuusnak tekinthetők a jelenlegi faluval. Azonban Sopronkertes első, *biztos évszámhoz* köthető felbukkanása 1289-re tehető. Több, azonos szöveghagyományra épülő középkori krónika is fenntartotta I. Albert osztrák herceg Kőszegi János (más néven Iván) ellen induló hadjáratának a történetét.³ A német

források itt felsorolják azokat a várakat, amiket Albert elfoglalt Kőszegi Jánostól, köztük Sopronkertest is, Paungarten (Continuatio Vindobonensis),⁴ illetve Pawmgarten néven (Anonymi Chronicon Austriacum⁵ és Anonymi Leobiensis,⁶ ez utóbbi tévesen 1296-ra datálja az eseményeket). Azonban régóta tudott, hogy Sopronkertesnek van egy ennél vélhetően korábbi említése is, csak azt nem lehet pontos évszámhoz kötni. Az alábbiakban ezt a bizonyos oklevelet és keltezési nehézségeit vizsgáljuk meg, megkísérelve a pontos datálást is.

Ez az első említést tartalmazó dokumentum igen keveset árul el magáról. Műfajilag ugyanis egy úgynevezett *Damus pro memoria*-oklevél. Ez a kizárólag a középkori magyarországi oklevéladásra jellemző műfaj az 1240-es évek végén, 1250-es évek elején jelent meg. Jellemzője, hogy nem jelölik meg benne a kibocsátó személyt vagy intézményt, hanem csak a *Damus pro memoria* („Emlékezetül adjuk...”) vagy a *Datum pro memoria* („Emlékezetül adatik”) szavakkal kezdték a szöveget, és rögtön a tárgyra tértek. További jellemzője, hogy az ilyen típusú oklevelek többsége datálatlan, pontosabban csak a hónapot és napot tartalmazza, a kiadási évet nem. Mindez azért alakult ki így, mert ezeket az okleveleket

* A jelen tanulmány a Baumgarten im Burgenland (Ausztria) önkormányzata számára íródott német nyelvű tanulmány (Tibor Szócs: Die erste urkundliche Erwähnung von Baumgarten im Burgenland) kissé átdolgozott magyar nyelvű változata. A szerző az MTA TKI–HIM–SZTE–MNL Magyar Medievalisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa.

¹ Ld. (a teljesség igénye nélkül): *Rácz György*: Egerszeg első említése 1247-ből. In: *Zalaegerszeg évszázadai. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből.* (Szerk. Kapiller Imre). Zalaegerszeg, 1997. 67–98.; *Csonka Mária*: Dunakeszi első írásos említésének 750. évfordulója. *Honismeret*, 34 (2006) 2. sz. 88–90.; *Hegyi Géza*: Marosvásárhely első említése. In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában.* (Szerk. Egyed Emese–Pakó László–Weisz Attila.) Kolozsvár, 2013. 175–190.; *Németh Sándor*: Bük első írásos említése (Az 1265-ös oklevél megkeresésének története). *Vasi Szemle*, 69 (2015) 387–390.

² *Allgemeine Landestopographie des Burgenlandes.* III/2. Hrsg. von der Burgenländischen Landesregierung. Bearbeitet vom Burgenländischen Landesarchiv. Eisenstadt, 1993. (a továbbiakban ALB III/2.) 76–77.

³ A eseményekre általában: *Révész Ferenc*: Németújvári Iván. Élet- és jellemrajz. *Erdélyi Múzeum*, 8 (1891) 151–158.; *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. II. köt. Bp., 1899.² 402–406.; sopronkertesi szemszögből: *Martin Meršić*: Baumgarten im Burgenland.

Ein Beitrag zur Orts- und Kirchengeschichte des Burgenlandes. Baumgarten, 1963. 22–24.

⁴ *Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et Quingentesimum.* Scriptorum IX. (Edidit Georgius Heinricus Pertz.) Hannoverae, 1851. 715. Latin szövegét közli még: *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* (Coll. Albinus Franciscus Gombos.) I–III. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: *Cat. font.*) I. 788. A vonatkozó szövegrész német fordítása: *M. Meršić*: i. m. 22–23.; magyar fordítása (a várak felsorolását pont kihagyva): Kun László emlékezete. (A bevezetőt írta, a források szövegeket válogatta és a jegyzeteket összeállította Kristó Gyula.) Szeged, 1994. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5.) 240–241. (Lázár István Dávid ford.)

⁵ *Rerum Austriacarum Scriptorum, qui lucem publicam hactenus non viderunt, et alia monumenta diplomatica nondum edita ... ex authenticis bibliothecae augustae Vindobonensis, et diplomaticis instrumentis eruit ac edidit Adrianus Rauch.* Vol. II. Vindobonae, 1793. 284. (közli még: *Cat. font.* I. 514.)

⁶ *Scriptores rerum austriacorum veteres ac genuini quotquot ex Austriae vicarumque provinciarum bibliothecis et tabulariis, decumano labore pelustratis, aut primum in lucem vindicau, aut ex mss codicibus auctiores et emendatiores edi potuerunt.* Ed. Hieronymus Pez. Vol. I. Leipzig, 1721. 872–873. (*Cat. font.* I. 278.)

nem örökérvényűnek szánták, hanem többnyire egy ügyemet valamilyen közbülső állomását adminisztrálták le velük, például perbeidézést, perhalasztást, valamilyen hiteleshelynek szóló felszólítást, vagy éppen annak a választát.⁷ A kortársak számára egyértelmű volt az is, hogy ki az oklevél kiadója, és az is, hogy melyik évben adták ki, a mai kor történészeinek azonban sok fejtörést okoznak ezek az okiratok. Sajnos Sopronkertes neve is egy ilyen diplomában bukkan fel először, ezért még a településre vonatkozó csekély információt is csak további elemzésekkel tudjuk kinyerni belőle. Lássuk először is az oklevél tartalmát!

Az oklevél magát meg nem nevező kiadója (*Datum pro memoria*...) azt a pert, amit Szent Mihály nyolcadán, vagyis október 6-án a színe előtt folytatott volna egymással egy bizonyos Ebed fia Kemény (Kemen) és Keled fia Keled, átteszi a felek akaratából Szent Márton 15. napjára (november 25-re). Ám a felek még jelenjenek meg a vasvári káptalan színe előtt Mindenszentek 15. napján (november 15-én), és próbáljanak egymással megegyezni négy-négy külső személy döntőbíráskodásával, akiket a szöveg fel is sorol. Az egyik ilyen, Keled fia Keled által delegált személy egy bizonyos baumgarteni Póka (*Pouce de Pungarth*) volt. Az oklevéladó azt is meghagyja a feleknek, hogy ha nem sikerülne megegyezniük, akkor november 25-én jelenjenek meg előtte a per folytatására, ha pedig igen, akkor mutassák be a vasvári káptalan oklevelét a tíz nappal korábbi egyezkedés lefolyásáról és a megállapodásról.⁸ Az oklevél, mint említettük, nem tartalmaz kelteztést, ezúttal még hónap-napi szintűt sem (bár az év nélküli kiadványok ezt általában fel szokták tüntetni). A korban általános jogszokás alapján mégis kitalálhatjuk ez utóbbi adatot: az ilyesfajta perhalasztó leveleket ugyanis az eredetileg kitűzött határnapra, jelen esetben október 6-ra keltezték, így igen valószínű, hogy ez a kiadvány is ekkor, vagy néhány nappal később kelt.

Baumgarteni (sopronkertes) Póka tehát az egyik felkért döntőbíró volt. A neve a szövegben „Pouce” formában szerepel, de mivel az összes többi felsorolt döntőbíró neve genitivus (birtokos esetű) alakban áll (Andree, Myke, Pouse, Iohannis, mivel ezeknek a döntőbíráskodásáról van szó), ezért a név alanyesete „Pouca”, és nem „Pouce”, ahogy egyes helytörténeti kiadványokban feltüntetik.⁹ A korszak paleográfiájában

a k hangot gyakran jelölték mély hangrendű magánhangzó után c-vel, ezért a névforma egyértelműen az akkor gyakornak számító Póka (~Pouka, Poka) nevet takarja.¹⁰

Az oklevél kibocsátója nem derül ki egyértelműen, pusztán a szöveg alapján. A szöveg első kiadója, Kubinyi Ferenc azonban indoklás nélkül IV. Béla királlyal (1235–1270) azonosította a kiadót 1867-ben. Wenzel Gusztáv az 1873. évi kiadásában nem nevezte meg a lehetséges kibocsátót, azonban a burgenlandi okmánytár első kötetét összeállító Hans Wagner, és az ő nyomán Baumgarten monográfusa, Martin Meršić is IV. Bélát tekintette a kiadónak.¹¹ Szentpétery Imre ugyanakkor óvatosságot fejezte ki ezzel kapcsolatban. Kiadványunkat ugyan felvette a gyűjteményébe, de azzal a megjegyzéssel, hogy „Kubinyi szerint királyi oklevél, ami azonban nem tűnik ki világosan a szövegből”.¹² Szerencsére ez a kiadvány nem önmagában áll, hanem összefügg más oklevelekkel is, amik az Ebed fiai és a Kemény fiai közötti perek egyes állomásairól maradtak fent. Ezek segítségével több mindent is meghatározhatunk, így az oklevéladót is. Ezekből kiderül, hogy Kubinyinak, Wagnernek és a többieknek igaza volt.

Ismerünk egy – ugyancsak kiadó megjelölése nélküli, *Datum pro memoria* szavakkal kezdődő – szeptember 9-én Vasvárott kiadott oklevelet. Részletesebb tartalmára alább még visszatérünk, de most csak annyit jegyeznénk meg, hogy a kibocsátója leírja: ugyanezen felek között Szent Mihály nyolcadán (október 6-án) „a király úr színe előtt” (*coram domino rege*) volt kitűzve a következő határnap e perben.¹³ Mivel a baumgarteni Pókát említő kiadványban is azt olvashatjuk, hogy a feleknek október 6-án kellett volna megjeleneni, ezért a szeptember 9-i levelet bizony tekinthetjük az október 6-i levelünk egyik közvetlen előzményének. A szerint pedig október elején a „király úr” előtt kellett megjelenniük. Ez már ténylegesen a király felé tereli a gyanút. Emellett a „baumgarteni oklevélnek” nem csak az előzményét, de egy közvetlenül utána kiadott folytatását is ismerjük. Ez a diploma meg is jelöli a kiadót, a vasvári káptalanról van szó. A november 18-i kiadványuk írja le azt a megegyezést, amit Keled fiai és Ebed fiai kötöttek egymással, a mi levelünk értelmében (amely szerint november 15-én kellett a felsorolt döntőbírákkal megjeleniük a vasvári káptalan előtt). Úgy tűnik, hogy a peres felek a döntőbírák segítségével pár napnyi vita és alkudozás után dűlőre jutottak egymással, mert a megegyezést megkötötték. A káptalan oklevele szerint erre a döntőbíráskodásra „a király úr memorialis levele nyomán” (*secundum tenorem litterarum memorialium domini regis*) került sor.¹⁴ A korszakban a kiadó feltüntetése nélküli *Damus pro memoria*-okleveleket szinte minden esetben „memorialis levélnek” nevezték,¹⁵ a káptalan tehát egyértelműen a baumgarteni döntőbírókat is felsoroló

⁷ Részletesebben: Szócs Tibor: *A Damus pro memoria* oklevéladás. *Turul*, 49 (2016) 81–90.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 47731. Latin szövegének négy kiadása is van: *Kubinyi Ferenc*: Árpád-kori oklevelek. Pest, 1867. (Magyar Történelmi Emlékek 1.) (a továbbiakban: ÁKO) 72. (saját hibáját javítja: Pót-füzet ifj. Kubinyi Ferenc Magyar Történelmi Emlékeinek I. kötetéhez. Pest, 1868. 10.); *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori új okmánytár I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (Magyar Történelmi Emlékek, első osztály: Okmánytárak) (a továbbiakban: ÁÜO) X. 461.; *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. I–V. (Hrsg. Hans Wagner–Irmtraut Lindeck-Pozza–Erich Reiter) Graz–Köln–Wien, 1955–1999. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 7.) (a továbbiakban: UB) I. 363.; *M. Meršić*: i. m. 9. Német nyelvű fordítása: *M. Meršić*: i. m. 9–10. Magyar nyelvű regesztája: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I–II. (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván). Bp., 1923–1987. (a továbbiakban Reg. Arp.) 1672. sz.

⁹ *Pl. M. Meršić*: i. m. 9., 11.; *Harald Prickler*: *Burgen und Schlösser, Ruinen und Wehrkirchen im Burgenland*. Wien, 1980.³ 12.; ALB III/2. 77.

¹⁰ A Póka név magyarországi okleveles anyagban való 13. századi előfordulásaira ld. *Fehértói Katalin*: Árpád-kori személynévtár (1000–1301). *Onomasticon Hungaricum. Nomina propria personarum aetatis Arpadianae (1000–1301)*. Bp., 2004. 616–618.

¹¹ A hivatkozásokat lásd az oklevél kiadási adatainál, a 8. sz. jegyzetben.

¹² Reg. Arp. 1672. sz.

¹³ ÁKO 71–72.; ÁÜO X. 461–462.; UB I. 362.

¹⁴ ÁKO 73.; UB I. 364.

¹⁵ *Szócs T.*: *Damus pro memoria* i. m. 82.

perhalasztásra utal. Ezzel két oldalról is megerősítették, hogy az október 6. körüli perhalasztást tényleg maga a király adta ki. A kérdés csak az, hogy ki ez a meg nem nevezett uralkodó. A választ az oklevelek lehetséges keltezése adja meg.

Már láttuk, hogy a Ják nembeli Ebed-fiak és a Hahót (régiesen: Buzád vagy Buzád-Hahót) nemzetséghez tartozó Keled fia Keled¹⁶ közti per nem csak egyetlen oklevélben bukkan fel. Ezek együttes vizsgálata segíthet a keltezés szűkítésében. Összesen hat olyan oklevelet ismerünk, amelyben a mondott felek felbukkannak. Sajnos ezek közül egyik sem tartalmaz kiadási évet, ám a hónapot-napot és nem egyszer a keletelyet többnyire feltüntetik. E hat közül hármát már említettünk. A szeptember 9-i Vasvárott kelt *Datum pro memoria*-t, a vélhetően október 6. körüli, Sopronkertest (Baumgartent) említő *Datum pro memoria*-t, és a vasvári káptalan november 18-i levelét a köztük lévő összefüggések alapján biztosan ugyanabban az évben adták ki – bármelyik is legyen ez az év. Nem ennyire egyértelmű a másik három oklevél helye a perfolyamban. Egy január 24-én, a Komárom megyei Füzitőn kelt *Damus pro memoria* szintén egy perhalasztás. Az ismeretlen kiadó az Ebed három fiának Keled fia Keled elleni, január 20-án esedékes perét Lőrinc mester soproni ispán és a felek kérésére pünkösdi nyolcadára halasztotta, azért, hogy a mondott soproni ispán és felsorolt bírótársai húsvét harmadnapján Nick faluban döntőbíráskodjanak a felek között minden ügyben. Ezután Keledék jelenjenek meg az oklevéladó előtt pünkösdi nyolcadán a döntőbírák oklevelével.¹⁷ Még kevésbé egyértelmű a másik két oklevél pontos helyzete. Az egyik december 20-án kelt Vasváron, és – hogy a tisztánlátást nehezítse – ez is egy *Damus pro memoria*. A kiadó elmondja, hogy (egy meg nem nevezett) király parancsára Vas megyében egy bizonyos Benedek mesterrel együtt a tolvajok és gonosztevők elítélésébe fogott. Ekkor a megye különböző népei tolvajnak mondták Keled két fiát: Farkast és Keledet, továbbá két emberüket. Ebed (szintén meg nem nevezett) fiai azt is hozzátették, hogy oklevelük is van, amit az említett Benedek mester adott ki, és annak tartalma szerint Keled fiait el is ítélték. Az oklevéladó erre nyilvánosan felszólította Keled fiait, hogy ha ártatlannak tartják magukat, akkor jelenjenek meg előtte a január 1-jét követő hétfőn, máskülönben bünsőnek fogják kihirdetni őket.¹⁸ Az utolsó, összefüggésbe hozható oklevél tartalmaz intulációt is: IV. Béla király adta ki november 11-én a Veszprém megyei Billegén. Ebben a király engedélyt ad Ebed fiainak: Keménynek és Csáknak, hogy Keled fiait: Farkast és Keledet elfoghatják és fogva tarthatják, amíg a király elé nem vezetik őket, vagy ha ez nem megy, akkor akár meg is ölhetik

mindkettőt. Ha ezt megteszik, akkor Béla király kész lesz Ebed fiainak vagyonát megóvni, sőt, gyarapítani azt.¹⁹

Ez utóbbi az egyetlen olyan dokumentum, amely IV. Béla király személyéhez kapcsolja a perfolyamat. Nem véletlen, hogy az oklevelet kiadók ezt próbálták meg pontosabban keltezeni, és ehhez igazították a többi kiadási idejét is. Az oklevélcsokor első kiadója, Kubinyi Ferenc a hatból öt oklevél keltét 1267–1270 közé tette, a január 24-i Füzitőn kiadott perhalasztást pedig pont 1267-re. Ez utóbbi esetben az ott felbukkanó Lőrinc soproni ispán hivatali ideje alapján járt el így, szerinte ugyanis ebben az évben viselte ezt a hivatalt.²⁰ A másik öt esetben – az oklevelek összefüggése miatt – ez motiválta az 1267-es nyitódátumot, a záródátum pedig IV. Béla király említése, aki 1270-ig uralkodott. Így a baumgarteni oklevelet is 1267–1270 közé keltezte. Karácsonyi János a hamis és keltezetlen okleveleket összegyűjtő, 1902-ben kiadott munkájában IV. Béla november 11-i elfogatóparancsát is 1267-re tette, azzal az indokkal, hogy az „ügyhöz tartozó többi levelek 1267-re mutatnak”.²¹ Itt nyilván a Lőrinc soproni ispánt említő diplomára utalt, amit Kubinyi erre az évre tett. Azonban Karácsonyi 1267-es évszámát a királyi oklevelek regesztáját készítő Szentpétery Imre egyértelműen megcáfolta. A november 11-i oklevél keletelye (a Veszprém megyei Billege) pont nem illik össze IV. Béla király 1267-es őszi tartózkodási helyeivel: a király ugyanis az év november 8-án és november 16-án is Aranyoson adott ki oklevelet,²² és nem reális, hogy néhány napra kimozduljon onnan Billegére. Ezt a levelet így ő „1267 körülre” keltezte.²³ A burgenlandi okmánytárat összeállító Hans Wagner több fontos észrevételt is tett az oklevelekkel kapcsolatban az 1955-ben megjelent munkájában. Felhívta a figyelmet arra, hogy az oklevelek pontos sorrendje nem rekonstruálható, és bár ő a napi kelet alapján rendezte el őket, korántsem biztos, hogy ez a kiadványok tényleges sorrendje. Ennek ellenére a datáláskor Kubinyi Ferencre, Karácsonyi Jánosra és az őt megcáfoló Szentpétery Imrere hivatkozott. Így a január 24-i Füzitőn kelt oklevelet Kubinyi alapján 1267-re tette, a többit pedig ehhez igazítva 1267 és 1269 közé.²⁴ Az 1269-es záródátum kétségtelenül helyesebb, mint Kubinyi ugyanezen logika szerinti 1270-es záródátuma, mert Béla király 1270. május 3-án halt meg, a négy őszi, szeptember és november közötti levél tehát legfeljebb 1269-ben kelhetett. Így lett tehát a Baumgartent is említő iromány dátuma is 1267–1269 közötti. A későbbi helytörténeti irodalom már nem foglalkozott külön a keltezésekkkel, hanem egyszerűen átvették Wagner datálását. A Sopronkertes-Baumgartent is tárgyaló

¹⁶ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. (reprint: Bp., 2004.) 570–575., 708–709.

¹⁷ ÁkO 54–55. (saját kiadási hibáit javítja: Kubinyi F.: Pót-füzet i. m. 9.); ÁÚO X. 460.; UB I. 330.

¹⁸ ÁkO 56–57. (hibáit javítja: Kubinyi F.: Pót-füzet i. m. 9.); ÁÚO X. 462–463.; UB I. 364–365. Fordítása: Levéltárak – kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból 1000–1686. (Szerk. Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva.) Bp.–Szeged, 1998. (a továbbiakban Levéltárak – Kincstárak) 154. (Érszegi Géza ford.)

¹⁹ ÁkO 73. (vö. Kubinyi F.: Pót-füzet i. m. 10.); ÁÚO VIII. 265.; UB I. 362–363. Regesztája: Reg. Arp. 1536. sz.

²⁰ ÁkO 55.

²¹ Karácsonyi János: A hamis, hibáskeletű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. [A Történelmi Tár 1908. évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve] (Szerk., előszó: Koszta László) Szeged, 1988. (Aetas könyvek 1.) (a továbbiakban HH) 130–131. 81. sz.

²² Reg. Arp. 1535. és 1537. sz.

²³ Lásd Reg. Arp. 1536. sz. kommentárját.

²⁴ UB I. 330., 362., ld. az 541. sz. okl. kommentárját.

vagy említő munkák egységesen 1267/1269-re tették a település első említését.²⁵

Azért időztünk el ilyen sokat a keltezés historiográfiája körül, hogy látni lehessen: a nyitódátum tulajdonképpen egyetlen adaton függ: a január 24-i kiadvány 1267-es keltezésén, ami pedig Lőrinc soproni ispán hivatali ideje miatt került erre az évre még az 1860-as években. Aztán a szakirodalom több-kevesebb módosítással és megjegyzéssel, de lényegében ezt vette át. A gond ezzel csak annyi, hogy az az állítás, miszerint Lőrinc csak ebben az évben viselte volna hivatalát, már rég megdőlt. Aba nembeli Péter fia Lőrinc ugyanis 1257 és 1269 között végig soproni ispán volt. Emellett a január 24-i kiadvány „magisternek” is nevezi, ami az 1259–1269 között párhuzamosan viselt tárnokmesteri címére utal.²⁶ Az a bizonyos oklevél tehát – pusztán Lőrinc említése alapján – 1259 és 1269 között bármikor kelhetett, nem feltétlenül kell az 1267-es évhez ragaszkodnunk. Az oklevelek dátumának meghatározásához új érvekre van szükség.

Hogy mikori az oklevélcsokor, ahhoz először is alaposabban tisztáznunk kell az egymáshoz való viszonyukat. Már esett róla szó, hogy a szeptember 9-i vasvári, október 6. körüli, Baumgartent említő, és a vasvári káptalan november 18-i levele biztosan ugyanabban az évben kelt, néhány hónapnyi különbséggel. Hogy ezekhez képest korábbi, vagy későbbi-e a január 24-i Füzitón kelt oklevél, az nem világos. A szeptemberi levél szerint az októberben esedékes király előtti pert előrehozták szeptemberre, egy vasvári káptalan előtt zajló döntőbíráskodásra a megegyezés reményében. Ez a megegyezési kísérlet biztosan nem volt sikeres, mert a felek végül megjelentek október elején a király előtt, de ott felvetették az uralkodónak egy másik megegyezési kísérlet reményét. A király engedélyezte is számukra. Végül ennek a kiegyezésnek a részleteit olvassuk a november 18-i kiadványban. A január 24-i levél tartalmilag egészen hasonló ehhez: az oklevéladó a színe előtt január 20-án esedékes pert elhalasztotta, hogy Lőrinc soproni ispán és társai a felek közt húsvét harmadnapján döntőbíráskodjanak. Aztán pünkösdi nyolcadán jelenjenek meg a király előtt, és mutassák be Lőrincék oklevelét arról, hogy mit intéztek. Ez a levél egyrészt lehet korábbi is az őszi kiadványoknál. Logikusnak tűnik, hogy ez a megegyezési kísérlet sem vezetett eredményre, ahogy a szeptemberi sem. Ám az is elképzelhető, hogy ez későbbi. A november 18-i kiadvány ugyan leírja, hogy a felek milyen megegyezést kötöttek egymással, de korántsem biztos, hogy ezt be is tartották. Ez esetben folytatódott a per, és talán a januári kísérlet nem az előzménye, hanem a folytatása az őszi ügyeknek. Egy azonban bizonyos: akármikoriak is az őszi, egymással összekapcsolható levelek, a januári kiadványt nem adhatták ki közvetlenül az utána következő évben. A november 18-i megegyezés

ugyanis a következőkből állt. Keled fia Keled fizet Ebed fiának 24 márkát, ebből vízkereszt nyolcadán (január 13-án) 12 márkát, hamvazószerda nyolcadán pedig (aminek a pontos időpontja a húsvét napjától függött, de valamikor február-március hónapokra esett) még 12 márkát. Ha ezt a két határnapot elmulasztaná, akkor az esedékes összeg duplájával tartozzon. Ha viszont a két kifizetés rendben megtörténik, akkor a büntetése utolsó elemeként három héttel később, böjtközép nyolcadán Kelednek 25 másik nemessel együtt börtönbe kell vonulnia Vasváron 25 napra. Ha hamarabb elhagyná a börtönt, akkor Keled addigi kifizetéseit tekintsék semmisnek, és Ebed fiai szabadon újra folytathatják ellene a pert.²⁷ Mivel a január 24-i levél szerint január 20-án lett volna esedékes a per következő tárgyalása, ezért ez nem követhette közvetlenül a november 18-i előbb ismertetett megegyezést. Ha ugyanis Keled fia Keled nem tartotta be már az első fizetés napját sem január 13-án, akkor – a kor szokásának megfelelően – csak a meg nem jelenését foglalták volna írásba, és azt, hogy büntetésül az összeg duplájával tartozik (plusz a következő részlettel, természetesen). Még a második meg nem jelenésre sem újíthatták volna fel a pert, csak akkor, amikor böjtközép nyolcadán, a kora tavaszi hónapokban sem jelenik meg, hogy börtönbe vonuljon. Ha tehát a januári oklevél az őszi három diplománál későbbi, akkor nem egy, hanem minimum két év a különbség a kiadási évszámok között. Ha korábbi, akkor természetesen nincs ilyen kényszerítő erő, lehet ugyanabból az évből való, vagy akár egy-két évvel korábbi is. Mind ezt azért hangsúlyoztuk ki ilyen részletesen, mert a kiadási idő rekonstrukciójakor ennek a ténynek még szerepe lesz.

Hátravan még két oklevél, hogy azok relatív sorrendjét megállapítsuk. Ezek viszonya a másik négyhez, ha lehet, még kevésbé egyértelmű. Azt ugyanis már Hans Wagner is észrevette, hogy a hat diploma közül kettő (a most tárgyalandó kettő) kissé kilóg a sorból. IV. Béla november 11-i elfogató levele, és a december 20-án Vasváron kiadott *Damus pro memoria*, amely szerint tolvajnak kiáltották ki Keled fiait és két emberüket, és Ebed fiai jelezték is, hogy oklevelük is van, amely szerint már korábban is elítélték őket.²⁸ Azért tér el e kettő a másik négytől, mert ezekben az alperes Keled két fia: Keled és Farkas, továbbá két szerviensük. A másik négyben (köztük a Baumgartent említő oklevélben) viszont Ebed fiai konzekvensen csak Keled fia Keleddel, tehát az egyikükkel állnak perben. Hogy nem csak pontatlan megfogalmazásról van szó, mutatja egy paleográfiai botlás is. A vasvári káptalan november 18-i kiegyező levelében, ami a baumgarteni levél közvetlen folytatása, a hátlapon feltüntették az abban olvasható ügy rövid leírását, mint ez általános volt. Ezt a rövid összefoglalást ugyanaz a kéz írta, mint az oklevelet magát, és a következő szerepel ott: „Contra filium [eredetileg leírva: filios] comitis Keled pro filiis Ebed” („Ebed fiai[-nak az ügye]

²⁵ Pl. *M. Meršić*: i. m. 8–9., 11.; *H. Prickler*: i. m. 13.; *Dehio-Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Bogenland.* (Bearb. Adelheid Schmeller-Kitt) Wien, 1980.² 39.; *Mollay Károly*: Földrajzi neveink magyarázatáról (Hozzászólás Kiss Lajos könyvéhez). *Soproni Szemle*, 35 (1981) 3. sz. 238.; *ALB III/2. 77.*; *Dénes József*: Magyarok és németek a „várad földjén”. *Vasi Szemle*, 55 (2001) 656.

²⁶ *Zsoldos: Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 198.

²⁷ UB I. 364. Megjegyzendő, hogy a börtönbe vonulásnak ez a formája nem volt azonos a mai értelemben vett bebörtönzéssel. Azaz nem az volt a cél, hogy a bűnöst személyében fogva tartsák és elvágják a társadalomtól, inkább az önkéntes vezeklés egyfajta formája volt. Ezért vitt az elítélt magával nem egyszer társakat, akik jelképesen vele vezekeltek egy meghatározott ideig.

²⁸ UB I. 362–363. és 364–365. (542. és 545. sz.)

Keled fia [eredetileg: fia] ellenében”).²⁹ A feljegyzést készítő *scriptor* tehát először Keled két fiában jelölte meg az alperes felet, de rájött, hogy ez jogilag nem jó, ezért kitörölte a többszámot. Vagyis egyértelműen elkülönítendőek azok az oklevelek, ahol Ebed fia csak Keled fia Keleddel állnak szemben, és azok, ahol Keled mindkét fiával: Keleddel és Farkassal és két emberükkel. Wagner szerint e két levelet (ahol mindkét fiú szerepel) talán a per kiéleződése során, a többenél valamivel később adták ki.³⁰ Elképzelhető, hogy így volt, de véleményünk szerint itt egy önálló, az előzőekkel össze nem függő perről van szó. A december 20-i vasvári oklevél ugyanis leírja az egésznek a kezdetét is: amikor a király elküldte az ismeretlen kibocsátót Benedek mesterrel együtt, hogy Vas megyében ítélkezzenek a gonosztevők felett, akkor ott a megye közössége tolvajnak mondta Keled két fiát. Tehát nem egy folyamatban lévő ügy terebélyesedett tovább, hanem egy külön per kezdődött, akár párhuzamosan is a másikkal, de az is lehet, hogy időben kicsit korábban vagy később. A mondott decemberi oklevél szerint Ebed fia már olyan oklevéllel is rendelkeztek, amit az a bizonyos „Benedek mester” adott ki, amiben elítélték Keled fiait és embereiket (*fuisse idem Farcasius, Keled et servientes sui convicti*).³¹ Tehát már korábban is volt velük peres ügyük (az itt említett elítélő oklevél azonban nem azonos a ránk maradt kiadványok egyikével sem, hiszen azok csak Keled fia Keledet nevezik alperesnek, míg Benedek mester ítélete mindkét testvérre, és azok servienseire is kiterjedt). A több, párhuzamosan zajló ügyre utalt a vasvári káptalan november 18-i megegyezést leíró levele is, amely szerint a mondott feltételek teljesülése esetén „az összes ellenségeskedés és pereskedés, ami ez idáig a felek között felmerült, a felek akaratából érjen véget és teljesen fejeződjön be”.³² Hogy ez a lopás ügyében indított eljárás pontosan mikor volt, egyelőre nem megállapítható.

Az oklevelek egymáshoz való időrendi viszonyát tehát (ahogy erre Hans Wagner is utalt) pusztán a szövegük alapján nem lehet maradéktalanul megmondani, ám az egyes darabok keltezéséhez közelebb juthatunk azok egyedi vizsgálatával. Kezdjük azzal a bizonyos, előbb tárgyalt december 20-i levéllel, amely szerint a Vas megyei lakosok tolvajnak kiáltották ki Keled két fiát és két serviensüket. Ki lehet az oklevél magát meg nem nevező kiadója? Árulkodó, hogy egy bizonyos „Benedek mesterrel” együtt ítélkezett, a király külön megbízásából. Már az oklevél magyar fordítója, Érszegi Géza is úgy vélte, hogy ez a Benedek nem más, mint Fancs fia Benedek, aki 1262–1263 között Vas megye ispánja volt, emellett királynéi udvarispán, ezáltal Érszegi 1262-re tette ennek az oklevélnek a keltét.³³ Az azonosítást azért is tarthatjuk helyesnek, mert Benedek neve mellett ott szerepel a „mester” szó. Ezt világi tisztségviselők esetében (akik ekkor még nem végeztek

olyan iskolákat, ami ezt a címet indokoltá tenné) akkor fordul elő, ha azok a címzés idején, vagy még korábban olyan világi pozíciót töltöttek be a királyi, királynéi vagy hercegi udvartartásban, amelynek a nevében szerepel a „mester” szó (tárnokmester, lovászmester, asztalnokmester, pohárnokmester). Fancs fia Benedek pedig 1259-ben királynéi tárnokmester volt,³⁴ hovatovább ő az egyetlen a korban ismert Benedekek közül, akinek úgy van köze Vas megyéhez, hogy valamilyen „mester” méltóságot is viselt korábban. De miért nem említették őt vasi ispánnak a szövegben? Véleményünk szerint azért, mert akkor már nem ő volt a vasi ispán, hanem az oklevél meg nem nevezett kiadója, akit Csák nembeli Csák fia Istvánnal azonosíthatunk. István valamikor 1263–1264 folyamán váltotta Benedeket minden hivatalában: ő lett az új királynéi udvarispán és vasi ispán is egyben. A hivatalváltás pontos ideje nem ismert, 1263. május 25-én még Benedek töltötte be e címeket, 1264. március 9-én már István.³⁵ Tudjuk, hogy István, bár hivatalosan királynéi tisztségviselő volt, többször is végzett a király parancsára külön megbízásokat. 1265. szeptember 9-én Vasváron a bírótársával együtt a Vas megyei várföldek felülvizsgálatáról adott ki oklevelet, amit szintén a király parancsára hajtott végre.³⁶ Véleményünk szerint a december 20-i, Benedek mesterrel közösen kiadott levélben éppen az újonnan hivatalba lépő vasi ispán bíráskodását kereshetjük. István megérkezett a megyébe a kinevezésével és a királyi paranccsal, hogy rögtön tartson egy ítélkező gyűlést a megye lakosságának (ez mintegy „bemutatkozásként” és újonnan elnyert hatalmának nyomatékosításául is szolgált). István itt még a régi ispánnal, Benedekkel közösen tartotta ezt a gyűlést, aki korábbi pozíciója révén segített neki megszervezni és lebonyolítani a dolgot. Csak így magyarázható, hogy Ebed fia miért mondták, hogy rendelkeznek Benedek mester oklevelével, ami szintén bűnösnek mondja ki Keled megvádolt fiait: Benedek azt nem sokkal korábban, még vasi ispánként adta ki. Mivel a hivatalváltás 1263 májusa és 1264 márciusa között történt, így ez a december 20-i oklevél csak 1263-ra keltezhető.

Ekkor, tehát 1263. december 20-án kelt a per első ránk maradt állomása, amikor a Keledfiakat tolvajlással vádolták, és István vasi ispán felszólította őket, hogy január 1-jét követő hétfőn (vagyis 1264. január 7-én) jelenjenek meg a színe előtt, mert ha nem, akkor bűnösnek tekintik őket. A fivérek nyilván nem jelentek meg, és a korabeli jogszokás szerint ekkor újabb és újabb határnapokat kaptak, amiket rendre figyelmen kívül hagytak. Az ügy végül a király elé került, és IV. Béla az év vége felé, november 11-én engedélyt adott Ebed fiainak, hogy fogják el és hurcolják elé Keled fiait. Ezek szerint a november 11-i levél 1264-ben kelt volna. Állításunk ellenőrzésére egyetlen lehetőségünk van: meg kell nézni, hogy a levél keletelése, a Veszprém megyei Billege vajon mennyire illik a király 1264 őszi tartózkodási helyei közé. Azt látjuk, hogy a király 1264. október 17-én Győrben, november 1-jén pedig

²⁹ DL 47728. A javított feljegyzést Hans Wagner is jelzi a kiadásában, UB I. 364. 544. sz., 1. jz.

³⁰ UB I. 362. (541. sz. kommentárja)

³¹ UB I. 364.

³² „Et sic omnes rancores et questiones, que actenus inter partes emerserant, volentibus partibus conquierunt et penitus sunt annullate.” UB I. 364.

³³ Levéltárak – kincstárak 154. Benedek vasi ispánjára: *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 224.

³⁴ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 68.

³⁵ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 224.

³⁶ UB I. 311.

a Veszprém megyei Porván keltezett oklevelet,³⁷ tehát a kérdéses időpontban tényleg éppen Veszprém megyében tartózkodott. A hatból tehát két oklevél kiadási idejét nagy valószínűséggel meg lehet határozni, az egyik 1263. december 20-án, a másik 1264. november 11-én kelt.³⁸ Sajnos pont arról a két oklevélről van szó, amelyekben, mint említettük, mindkét fivér szerepel alperesként, nem csak Keled fia Keled, és ez nagy valószínűséggel egy másik peres eljárás. A két oklevél kiadási idejének tehát nincs közvetlen kényszerítő ereje a másik négy oklevélre nézve, így arra sem, amelyik Baumgartent említi. Lássuk ezek után, hogy mit állapíthatunk meg arról a négy oklevélről.

Kezdjük a január 24-i, Füzitőn kiadott *Damus pro memoria*-val. Emlékeztetőül: ez volt az a levél, amit Kubinyi Ferenc 1267-re tett Lőrinc mester soproni ispán emlegetése miatt, ám pusztán Lőrinc felbukkanása alapján 1259 és 1269 között bármikorra tehetnének. Az oklevél tartalmi és fizikai elemzése azonban jócskán szűkít ezen a tág évkörön. Tartalma alapján az oklevéladó egy színe előtt zajló pert elhalaszt bizonyos döntőbírák elé, hogy azok teremtsenek egyezséget a felek között, majd ha ez megtörténik, akkor pünkösöd nyolcadán térjenek vissza a királyhoz a döntőbírák oklevelével. A kiadvány Füzitőn (jelenlegi nevén: Almásfüzitőn)³⁹ kelt. A Komárom megyei településről tudni kell, hogy az 1260-as években IV. Béla igen kedvelt tartózkodási helyének számított. Bizonyíthatóan megfordult ott 1261-ben, 1264-ben, 1265-ben, 1267-ben, 1270-ben, és talán 1268-ban (és nyilván ennél többször is).⁴⁰ Ha tehát egy Vas megyei ügyet nem helyben, hanem egy olyan településen tárgyalnak, ahol a király és udvara gyakran felbukkan, az oklevéladó személyét is e körül kell keresni. A kibocsátó személyét tovább szűkíti az oklevél hátuljának vizsgálata: a dokumentumot megerősítő pecsét ugyan már levált, de ott maradt a foltja. Ebből egyértelműen látszik, hogy egy körülbelül 32 mm széles és 34 mm hosszú, pajzs alakú pecsétnyomója volt a kibocsátónak.⁴¹ Ez semmiképpen nem vág össze az uralkodó pecsétjével, amely sokkal nagyobb, és kör alakú volt.⁴² Az 1260-as években a királyi udvarban az országbírók vagy alországbírók bíraskodtak még a király nevében. Az évtized országbírói közül Kemény fia Lőrinc (1260–1265) kör alakú pecsétnyomót használt,⁴³ Ernye országbírói pecsétnyomóját nem ismerjük, de az 1263-ban használt tipáriuma szintén kör alakú volt.⁴⁴ Ennek perse nincs kényszerítő ereje az országbírói pecsétjére nézve, de az itteni pajzs alakú folt mérete eléggé kicsinek tűnik ahhoz,

hogy egy nagybáráé legyen. Ami az alországbírókat illeti, az 1262–1264 (esetleg 1265) között hivatalát töltő Simon pecsétje jól ismert: pajzs lakú volt, de a mérete valamivel kisebb az itteni lenyomatnál, mintegy 30 x 27 mm-es.⁴⁵ Az őt követő Sebestyén és Mika alországbírók pecsétnyomója nem ismert (még a foltja sem), de az 1267/1269–1270 közötti István alországbíró szintén pajzs alakú pecsétet használt. Sajnos az 1269. október 28-i, mellesleg szintén Füzitőn kelt oklevelén a függőpecsét csak töredékesen maradt fent, és ugyan kivehető a pajzsformája, de a mérete egyáltalán nem rekonstruálható. Így egyedül Kemény fia Lőrinc országbíró és Simon alországbíró személyét zárhatjuk ki a január 24-i levél lehetséges kibocsátói közül, a füzitői kelethely ugyanakkor mégis IV. Béla udvarára mutat. Ez annyit jelent, hogy az oklevelet 1265 és 1270 között adták ki valamikor, Lőrinc és Simon hivatalviselése után, de még IV. Béla halála és Lőrinc soproni ispán leváltása előtt. Már csak azt kell megnézni, hogy ezek az évek hogyan vágnak össze a királyi udvar január végi füzitői tartózkodásaival.

Arra már Hans Wagner is felhívta a figyelmet az oklevél kapcsán, hogy 1267. február 9-én IV. Béla is Füzitőn keltezett.⁴⁶ A dátum igen közel van a január 24-i kelethez, szinte biztosak lehetünk benne, hogy az udvar január végén is a településen volt. Igaz, más olyan évek is szóba jöhetnek, amelyek tavaszán IV. Béla szintén Füzitőn tartózkodott, és január–februári itineráriuma nem ismert (1264 és 1270).⁴⁷ E kettőből az 1264. év kizárható (hiszen sem az akkori országbíró, sem az alországbíró pecsétje nem illik össze az itteni pecsétfolttal), így az oklevél kelteként marad 1267, esetleg 1270. Ez utóbbi év a valószínűsége azonban igen kicsi, hiszen sem Béla január végi füzitői tartózkodása, sem Lőrinc soproni ispán hivatalban léte nem bizonyítható erre az időszakra, csak egyéb adatok híján elvileg elképzelhető. Úgy tűnik tehát, hogy amikor Kubinyi Ferenc 1267-re datálta ezt az oklevelet, akkor történetesen igaza volt – csak éppen nem Lőrinc említése miatt tehetjük erre az évre, hanem a stílus, a kelethely és a pecsétfolt összefüggései alapján. A kérdés már csak az, hogy a három őszi oklevél, köztük a Baumgartent is említő, mikori.

Ezen a ponton emlékezzünk arra vissza, amit fentebb mondtunk az őszi oklevelek és az előbbi, január 24-i (ezek szerint leginkább 1267-es) oklevél viszonyáról. A januári alországbírói oklevél lehet korábbi és későbbi is, mint a három őszi kiadvány, ám ha későbbi, akkor az őszi oklevelek nem kelhettek a januárit megelőző évben, csak minimum két évvel az előtt. Ha azonban a januári a korábbi, akkor ugyanabban az évben is kiadhatták mindegyiket. Mindez azt jelenti, hogy a három őszi oklevél nem lehet 1266-os, hanem vagy 1265-ben, vagy 1267-ben (esetleg 1268–1269 folyamán) adták ki azokat. Végezetül tehát azt kell megvizsgáljunk, hogy az a bizonyos három oklevél hogyan illeszthető össze ezekkel a lehetséges kiadási évekkkel.

³⁷ Reg. Arp. 1421. és 1423. sz.

³⁸ UB I. 364–365. és 362–363.

³⁹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Bp., 1987. 416–418.

⁴⁰ Az adatokat lásd Reg. Arp. 1269., 1397., 1437–1438., 1514a., 1518., 1522., 1590., 1651., 1656–1657. sz.

⁴¹ Ld. DL 40068.

⁴² Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei. Royal Seals of the Árpád Dynasty. Bp., 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) 120–125.

⁴³ Lásd az országbíró okleveleit a DL 86764. és a DL 86768. jelzetek alatt.

⁴⁴ Nyitrai ispánként kiadott oklevelét ld. Bencés Főpaptság Levéltára (Pannonhalma) Konvinti levéltár: Caps. 45 S. jelzet alatt, vagy Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 207081.

⁴⁵ Pecsétes okleveleinek levéltári jelzetei: DL 560. és DL 562.; ld. még DL 93903.

⁴⁶ UB I. 330. 492. sz. okl. kommentárja. Vö. Reg. Arp. 1518. sz.

⁴⁷ 1264. márc. 9.: Reg. Arp. 1397. sz.; 1270. márc. 30.: Reg. Arp. 1656. sz.

Logikailag a legkézenfekvőbb arra gondolni, hogy a januári perhalmazás az őszi előzménye, és végül több sikertelen próbálkozás után 1267 novemberében végül sikerült dűlőre jutnia feleknek. Eszerint tehát a három oklevél 1267-ben kelt. És ezt a valóban logikus lehetőséget több egyéb észrevétel is támogatja. Már sokszor esett szó arról, hogy a felek közti pereket fenntartó hat oklevél közül négy nem jelöli meg a kiadót. Ebből a négyből hármat már beazonosítottuk: a Baumgartent is említő oklevél kiadója a király (az időrendet tekintve bizonyosan IV. Béla), a december 20-i Vas megyei gyűlés oklevelét pedig Benedek mesterrel, a régi vasi ispánnal együtt Csák nembeli István, az új vasi ispán adta ki 1263-ban. A január végi füzítői 1267. évi oklevél pedig egy alországbíró, vagy Mika, vagy István nevéhez köthető. Egyedül a szeptember 9-i, vasvári *Datum pro memoria* kiadója nem tisztázott, ami azért fontos, mert a feltételezett keltezés megerősítéséhez vagy cáfolatához is közelebb vihet. A levél az október 6-án a király előtt esedékes pert előrehozta szeptember 15. utáni vasárnapra (1267 esetén szeptember 18.), bizonyos felsorolt személyeknek a vasvári káptalan előtt tartandó döntőbíráskodása céljából. Azt is előírta, hogy a felek az eseményeket leíró oklevelet vigyék vissza a királynak.⁴⁸ Az oklevél stílusa az országbírói vagy alországbírói oklevelek szóhasználatára és eljárásrendjére emlékeztet. A király perét elhalasztja, és a feleket a király elé rendeli vissza – ílyet általában az uralkodó udvarában bíráskodó és azt helyettesítő országbíró vagy annak a helyettese szokott leírni.⁴⁹ Azonban a Vas megyei helyi ügyet Vasváron tárgyaló illető döntése inkább egy vasi ispán tevékenységére emlékeztet. Ez azonban nem probléma, mert 1267 és 1269 (véltetően inkább 1270 eleje) között Ákos nembeli Ernye vasi ispán történetesen országbíró is volt egy személyben. Hivatalban való első felbukkanása 1267. szeptember 15 körülre tehető,⁵⁰ de ez egyáltalán nem akadály a néhány nappal korábbi, szeptember 9-i hivatalviselés feltételezésének. A kiadó tehát Ernye lenne, akit vasi ispáni minőségében kerestek meg a felek, de mivel országbírói tisztséget is viselt, ezért ezen hivatal alaki formái szerint állította ki az oklevelét. És hogy miért pont szeptember 15-e körülre halasztja el Ebed fiainak a perét, arra is meg tudnánk adni a választ. 1267 szeptemberének közepe ugyanis országos események időszaka volt, nem mellesleg ugyanerre a napra tűzték ki egy másik, Ebed ugyanezen fiaival kapcsolatos per tárgyalását is. Ennek megértéséhez szükség van egy rövid kitekintőre.

Az 1260-as évek történetét alapvetően IV. Béla és nagyobbik fiának, Istvánnak a politikai viszállya határozta meg. Az ellentét 1265 elején fegyveres összecsapással fajult, ám a fiú diadalmaskodott apja seregei felett, és megtarthatta „ifjabb királyi” címét és országrészét. Béla 1267 nyarán újabb összecsapásra készült a fia ellen, ám ezúttal nem került sor csatára. Valamikor augusztus folyamán az Esztergomban gyülekező kisebb rangú nemesek nyomására Béla elhalasztotta az

összecsapást, és szeptember folyamán kiadta az 1267. évi törvényeit, amely szabályozta a nemesek viszonyát a kettéosztott országban.⁵¹ Ekkor Béla igen sok bárója és egyéb nemes volt egy helyen, és nem csak országos ügyekben, hanem néhány kisebb, folyó perben is ítéletet mondtak, többek között Ebed fiainak egy másik perében is. A felperes Ják nembeli Ebed három fia: Kemény, Csák és Rénold bejáratosak voltak a királyi udvarba, gyakran megfordultak a király és bírósága előtt. Ott intézték 1265–1266 folyamán egyik családon belüli birtokok felosztását,⁵² egy bizonyos andi Gergely elleni perüket 1266–1267 folyamán,⁵³ amely végül 1270 utánra, V. István királysága idejére is átnyúlt,⁵⁴ végül azt a hosszú perfolymot is, amit Hahót nembeli Panyittal (az itt perelt Keled fia Keled nemzetségi rokonával) folytattak egy Sopron megyei birtokrész tulajdonjoga miatt. (Biztosak lehetünk benne, hogy a Keled fiai elleni helyi ügyüket is ők vitték a király elé, szinte már „rutinszerűen”.) A Panyittal folytatott igen hosszú persorozatnak sok oklevele maradt fent,⁵⁵ és egy igen fontos állomása volt 1267 szeptemberének közepe. Béla már ez év nyarán leszögezte, hogy szeptember 15-én jelenjenek meg a felek előtte.⁵⁶ Végül az akkori ítéletlevele szerint a mondott napon, az országos gyűlést is kihasználva, törvényt ült felsorolt báróival, köztük Ernye országbíróval és vasi ispánnal együtt, és Ebed három fiának a javára döntöttek Panyit ellenében.⁵⁷ Tehát konkrét okleveles bizonyítékkal rendelkezünk arra nézve, hogy Ernye országbíró és vasi ispán, illetve Ebed fiai együtt voltak 1267. szeptember 15. körül, és a fivérek egyik perében döntés is született. Logikusnak tűnik ezek után, hogy Ebed fiai „tömbösítsék” a pereiket, és a Keled fia Keled elleni ügyüket is ekkor vigyék a vasi ispán elé, aki történetesen Ernye országbíróval azonos, a három őszi oklevél kiadási éve tehát 1267 lenne.

Bármilyen logikusnak is tűnik azonban a fenti eszmefuttatás, van egy ellene szóló adat, ami az egész elmélet akadály is egyben, a szeptember 9-i oklevél kelethele: Vasvár. Az a bizonyos 1267. szeptemberi országos gyűlés, és az akkor folytatott ítélezések ugyanis nem Vasváron zajlottak, hanem az ország szívében, Óbudán és környékén.⁵⁸ Ha tehát Ernye országbíró és Ebed három fia valahol Óbudán voltak 1267. szeptember 15-én és a következő napokban (ami elég biztosra vehető), akkor bajosan lehetnek szeptember 9-én Vasváron úgy, hogy a fivéreknél 18-ra kötelező megjelenésük volt a vasvári káptalan előtt. Ha a fivérek még fel is utazhattak néhány nap alatt, Ernye országbíró biztosan nem, hiszen ő augusztus

⁴⁸ UBI. 362.

⁴⁹ Az ország- és alországbírói oklevelek ezen jellegzetességére ld. *Szócs Tibor*: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében. *Történelmi Szemle*, 58 (2016) 2. sz. 252.

⁵⁰ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 31.

⁵¹ Minderre ld. *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszállya az 1260-as években. Bp., 2007. (História könyvtár. Monográfiák 24.) 102–111.

⁵² UB I. 332–333.; UB III. 269–270. (a keltezési időre alább még visszatérünk)

⁵³ UB I. 340–341.

⁵⁴ UB I. 368–369.

⁵⁵ UB I. 329–330., 332., 335., 336–338., 338., 339., 340–341., 341–343.

⁵⁶ UB I. 332.

⁵⁷ UB I. 337.

⁵⁸ *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemeség kialakulásához. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. (Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc) Bp., 1984. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok) 342–343. (7. és 8. jz.); *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 106.

végétől a király mellett tartózkodott az országos gyűlésen. Az 1267-es évet tehát el kell vetni lehetséges kiadási időként.

Szó esett arról is, hogy ha az 1267. januári oklevélnél korábbiak az őszi kiadványok, akkor nem eshettek 1266-ra, legfeljebb 1265-re. Lássuk ezek után, milyen realitása lehet annak, ha erre az évre keltezzük a három diplomát. Ez esetben is be kell tudnunk azonosítani a szeptember 9-i „Datum pro memoria” kiadóját. A stílus alapján továbbra is egy olyan személy jöhet szóba, aki a királyt is képviselte, ugyanakkor valami köze volt Vas megyéhez is. Ezzel ismét ráterelődik a figyelmünk az akkori vasi ispánra, aki Csák nembeli István volt, az 1263. decemberi *Damus pro memoria* kiadója. Lássuk, hogy milyen érvek szólhatnak a mellett, hogy ezt az oklevelet ő jegyzi. A legerősebb érv: István ugyan a király bizalmas bárói közé tartozott, és nem egyszer az ura környezetében volt (ott volt például azon a bizonyos 1267. szeptemberi gyűlésen és az Ebed fiaik ügyében kimondott ítékezésen is, akkor már pozsonyi ispáni és királynéi udvarbírói minőségben),⁵⁹ máskor a királyi hadak kirendelt vezetője is volt,⁶⁰ de 1265. szeptember 9-én (oklevelünk lehetséges kiadási időpontjában) egészen biztosan Vasváron tartózkodott. István ugyanis pont ezen a napon kiadott egy másik oklevelet is, amelyben ítélőtársával, Jácint hantai préposttal együtt a Vas megyei várföldek ügyében intézkedik királyi parancsra, és ennek is Vasvár a kelethelye.⁶¹ A két oklevél összekötését azonban nehezíti, hogy az íráskéjük – bár nem üt el kifejezetten – nem is hasonlít annyira egymásra, hogy egyértelműen ugyanazon *scriptor*hoz lehessen kötni őket.⁶² Bár a jelenség nem erősíti a két kiadvány időbeli összekötését, a helyzetet meg lehet magyarázni. A hantai préposttal közös oklevelet úgy tűnik maga a prépost, vagy egy magával hozott írtnoka jegyezte, mert a vasi ispánnal közös levél hátoldalán egy mandorla alakú pecsétfolt található, ami egyértelműen egyházi személyre utal. Tehát az oklevelet elsősorban a prépost erősítette meg, míg az Ebed fiaik és Keled közti perhatalasztást az ispán saját irodája és írtnoka állította ki. Mivel István vasi ispán másik titulusa a királynéi udvarbíró volt (ami az országbíró királynéi megfelelője), ezért nem szokatlan, hogy az ő oklevelében is megjelennek az országbírókra (udvarbírókra) emlékeztető stíluselemek. Van ezen kívül még egy jelenség, ami az 1260-as évek közepére vall, tudniillik az őszi kiadványokban felsorolt döntőbírák nevei.

A szeptember 9-i oklevélben felsorolnak Ebed fia Keményék és Keled fia Keled részéről öt-öt embert (sőt, Keményék részéről tulajdonképpen hatot), akik a feleket képviselve a döntőbíráskodást hajtják végre (itt egyébként még baumgarteni Pókát nem említik). Aztán az október 6. körüli királyi oklevélben újabb négy-négy embert, akik az új döntőbíráskodást intézzék. A nevek között van átfedés, de vannak újak is: itt jelent meg Keledék részéről Póka. Az ilyen döntőbírákat (más néven „fogott bírákat”) nem a királyi udvar

választotta ki önkényesen, hanem többnyire az érdekelt felek nevezték meg őket. Általában a nagyobb tekintéllyel bíró idősebb birtokos nemesek közül kerültek ki, akik ismerték a kor általános szokásjoga mellett a helyi birtokviszonyokat és sajátosságokat is, és ezek figyelembevételével igyekeztek valamilyen döntést hozni a felek között. Tehát nem beszélhetünk állandó jellegű döntőbírákról, a megbízatásuk inkább alkalmoszerű és esetleges volt, attól függően, hogy felkérték és kiválasztották-e őket vagy sem. Már a szeptember 9-i és az október 6. körüli bírák névsorában is vannak különbségek az átfedések mellett,⁶³ ami mutatja, hogy viszonylag gyorsan változhatott ezeknek a döntőbíráknak a személye. Ezek fényében igen feltűnő, hogy két másik oklevélben is találkozunk a felsorolt döntőbírák jelentős részével. Az oklevelekben ugyancsak Ebed három fia jelenik meg egyik félként, akik megosztottnak egy birtokon a nemzetségük más tagjaival. A birtok felosztásának részleteit a király előtt szentesítették két oklevéllel. Az ott felsorolt döntőbírák közül hatan is ugyanazok, akik az őszi oklevelekben felbukkannak!⁶⁴ Bár a 13. század második felében, és szűkebben ebben a régióban is sokszor fogadtak fel különféle döntőbírákat, ilyen jellegű összefüggéssel egyszer sem találkozunk, ezért arra kell gondolnunk, hogy az okleveleket egymáshoz közeli időpontban adták ki. A birtokfelosztást bizonyító oklevelek júliusiak, és vélhetően amikor Ebed fiainak meg kellett szeptember elején nevezniük az őket képviselő személyeket, akkor nagyrészt ugyanazok közül válogattak, akik a két hónappal korábbi ügyüket is intézték. A kérdés már csak az, hogy mikoriak is ezek a júliusi oklevelek. Mert kiadási évet, sajnos, ezek sem tartalmaznak, bár az biztos, hogy mindkettőt azonos napon adták ki. Az évet kezdetben 1269 körülre tették,⁶⁵ amit Karácsonyi János 1267-re módosított, és ezt a későbbi kiadások és regeszták Karácsonyra hivatkozva egyöntetűen elfogadták.⁶⁶ Karácsonyi érve az volt, hogy az oklevél kelethelye a Zólyom megyei Lipcse, és a király 1267. július 15-e táján tényleg ott tartózkodott. Ez az év azonban nem lehet jó. A kiadvány egyértelmű közvetlen előzménye ugyanis a vasvári káptalan (évet szintén nem tartalmazó) június 18-i oklevele, amelyben egy bizonyos S. alországbírónak jelentik (*S. viceiudici curie domini regis*), hogy parancsára a saját delegáltjukkal megjárták a júliusi oklevelekben említett birtokok határait a birtokfelosztás előkészítése céljából.⁶⁷ 1267 nyarán viszont nem S betűvel kezdődött az alországbíró neve, akkor Mika viselte a tisztséget,

⁵⁹ UB I. 337.

⁶⁰ Ő vezette 1268-ban az I. Uroš István szerb király elleni hadjáratot: *Zsoldos A.*: Családi ügy i. m. 112.

⁶¹ UB I. 310–311.

⁶² Az oklevelek levéltári jelzete: 1265. szept. 9.: DF 209110.; (1265.?) szept. 9.: DL 47727.

⁶³ Mindkét oklevélben felsorolják: Keményék részéről Endre fia András, Keled részéről Frank comest és baromi Pósa fia Pósat, illetve a szeptember 9-én még Keledet képviselő Péter fia András októberben már Keményéket képviselte. Ugyanakkor csak a szeptemberi oklevélben jelenik meg hermáni Pósa és Hermán, Istvánd fia Miklós, Moch fia Tamás, Ban fia Roman, bablonkai Sebestyén és pachai Marcell. Csak az október 6. körüli levélben említik Ják fia Mikét, hermáni Dést, baumgarteni Pókát és Lőrinc fia János. Ld. a kiadásban: UB I. 362., 363.

⁶⁴ A két oklevél kiadása: UB I. 332–333. (Reg. Arp. 1526. sz.) és UB III. 269–270. Az azonos nevek: hermáni Dész, hermáni Hermán, Istvánd fia Miklós, Endre fia András, Moch fia Tamás és Lőrinc fia János.

⁶⁵ ÁKO 67.

⁶⁶ HH 130–131., 84. sz. és 162–163., 242. sz.; vö. Reg. Arp. 1526. sz.; UB I. 332–333.

⁶⁷ UB III. 267–268.

ellenben 1261–1266 között két S-betűs alországbíró is hivatalban volt, Simon és Sebestyén.⁶⁸ Ezen az évkörön belül 1265 kapcsán bizonyítható még, hogy a királyi udvar és maga a király is Lipcse környékén tartózkodott: 1265. július 29-én IV. Béla szintén ott keltezett oklevelet.⁶⁹ Ugyanakkor 1266 nyarán szintén a környéken volt a királyi udvar: Béla 1266. június 27-én a Zólyom vármegyei Turócon tartózkodott,⁷⁰ ami körülbelül 50 km-re található Lipcsetől. Mivel a két nyári oklevél keltét mindenképpen olyan évre kell tennünk, amikor S betűvel kezdődő alországbíró volt hivatalban, ezért leginkább 1265-re, vagy – esetleg – 1266-ra keltezhetjük azokat. Ez az 1265-ös év pedig éppen egybevág az őszi oklevélcsokor feltételezett kiadási évével. Ha mégsem 1265-re kelteznénk az őszi okleveleket, akkor a következő két lehetséges év 1268–1269 lehetne. A döntőbírák személyének a korban szokásos gyors váltakozása miatt úgy gondoljuk, kicsi az esélye annak, hogy három vagy négy évvel az 1265 júliusi földosztás után ilyen nagy átfedések legyenek a felkért bírók között.

Ennek ellenére, *elméletileg*, az 1268–1269-es éveket sem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal, ugyanakkor semmilyen pozitív érv sem szól mellettük. Ha 1268 vagy 1269-ben adták volna ki a Baumgartent is említő leveleket, akkor a szeptember 9-i *Datum pro memoria* kiadója szinte biztosan Ernye országbíró és vasi ispán lenne. Sajnos ebből a két évből nincs adatunk Ernye szeptemberi tartózkodási helyeire. Azt tudjuk, hogy 1268 nyarán hadjárat indult az ország déli részébe betörő I. Uroš szerb király ellen, és ennek Ernye volt az egyik seregvezére,⁷¹ de az szeptemberre bizonyára már véget ért. Ernye ezen kívül 1269. október 13-án Füzitőn, vélhetően a király társaságában tartózkodott,⁷² de ez sem akadályozta annak, hogy szeptember 9-én még Vasváron legyen. Ebed fiainak vagy Keled fia Kelednek az 1268–1269. évi őszi tartózkodási helyei még kevésbé ismertek, ahogy a felsorolt többi szereplőről sem állapíthatunk meg közelebről semmit erre az időszakra nézve. Így tehát elvileg nem kizárható ez a két év sem, de – mint említettük – pozitív bizonyíték nem szól mellettük, ellentétben az 1265-ös évvel, amire két egymástól független adat is utal: a vasi ispán ez év szeptember 9-én másik oklevelet is adott ki Vasváron, tehát tényleg ott tartózkodott és ügyeket intézett, illetve a felkért döntőbírák nagy része megjelenik egy 1265 nyarán kiadott oklevélben is.

Véleményünk szerint tehát a Ják nembeli Ebed-fiak és a Hahót nembeli Keled fiai közötti persorozat okleveleinek az időrendje a következőképpen rekonstruálható. A felek között már legalább 1263 közepe táján megindult az ellenségeskedés valamiféle lopás vétségében, és Benedek akkori vasi ispán oklevélben ítélte el Keled két fiát – ezt az oklevelet említi az 1263. december 20-ra tehető *Damus pro memoria*, ami ismét a törvény előtti megjelenésre szólítja fel a két fivért.⁷³ Miután nem jelentek meg, a királyi udvarral és IV. Bélával jó viszonyt ápoló Ebed fiai még egy elfogatóparancsot is kieszközöltek IV.

Bélától, aki 1264. november 11-én ki is adta azt Ebed fiainak.⁷⁴ Közben a fivérek valamilyen más konfliktusba is keveredtek külön Keled fia Keleddel, ám ennek tárgyalását megakasztotta a polgárháború, amit 1264 végétől 1265 tavaszáig folyt IV. Béla és nagyobbik fia között, így a bíróságok működése ez idő alatt szünetelt. 1265 nyarán indultak be újra a perek, és Ebed fiai ekkor hagyták jóvá a királlyal az egyik nemzetségen belüli birtokfelosztást is, felkérve és kijelölve a döntőbírákat a környéken lakó tekintélyesebb nemesek közül. Ezzel párhuzamosan újíthatták fel a pert Keled fia Keled ellen is, ám a szeptemberre esedékes megjelenést inkább elhalasztatták a döntőbírák elé⁷⁵ – ezek nagy része ugyanaz maradt, mint akik nyáron is közreműködtek Ebed fiainak birtokfelosztási ügyében. Az első, szeptemberi döntőbíráskodás még nem hozott sikert, ekkor az eljárók egy részét lecserélték, és 1265. szeptember végén, október elején újakat kértek fel – köztük volt baumgarteni Póka is. A felkértek igent mondtak, mert a királyi kancellárián október 6. körül már az új névsort foglalták írásba.⁷⁶ Az új bírák november 15-én meg is jelentek a vasvári káptalan előtt, és néhány napos alkudozás után, november 18-ra Keled fia Keled elvállalta azokat a büntetéseket, amiket kiszabtak rá, és ezt a vasvári káptalan írásba is foglalta.⁷⁷ Hogy ezután mi történt, pontosan nem tudható, de gyaníthatóan Kelednek esze ágában sem volt betartani a vállaltakat, és a megegyezést valószínűleg csak időhúzásnak szánta. Így Ebed fiai 1266 tavaszán folytathatták a pert (erről nem maradt fent oklevél), és ennek egy újabb állomása volt az az 1267. január 24-én az akkori alországbíró által kiadott oklevél, amely ismét elhalasztotta a királyi udvarban esedékes tárgyalást egy húsvét utáni döntőbíráskodásra.⁷⁸ Az ott felsorolt döntőbírák névsora mellesleg semmilyen átfedésben nincsen az 1265. évi őszi oklevelek bírónévsorával. Hogy ez után mi történt, nem tudjuk. Lehet, hogy a feleknek végül sikerült dűlőre jutni, vagy az is lehet, hogy Keled fia Keled időhúzó taktikája sikeresnek bizonyult, és lassan „elsikkadt” az ügy. A megvádolt Keled mindenestre még legalább az 1270-es évek legvégéig élt,⁷⁹ de már nincs nyoma annak, hogy bármilyen konfliktusa lett volna Ebed fiaival. Tehát – bár elvileg nem zárható ki teljes bizonyossággal az 1268–1269. év sem – a Baumgartent elsőként említő oklevél nagy valószínűséggel 1265-ben kelt, mégpedig október 6-án, vagy néhány nappal később.

Magáról baumgarteni Pókáról még ennél is kevesebbet mondhatunk. Az biztos, hogy jelen volt Vasváron, az 1265. november 15–18. közötti döntőbíráskodáson. Sajnos a káptalan oklevele név szerint nem említi újra, csak annyit közöl, hogy „a király úr memorialis oklevele szerint... Herman-i Dees comes, Endre fia András és a többi, ebben

⁶⁸ Zsoldos A.: Archontológia i. m. 31.

⁶⁹ Reg. Arp. 1540. sz.

⁷⁰ Reg. Arp. 1488. sz.

⁷¹ Lásd 60. jz.

⁷² UB I. 354–355.

⁷³ UB I. 364–365. 545. sz.

⁷⁴ UB I. 362–363. 542. sz.

⁷⁵ UB I. 362. 541. sz.

⁷⁶ UB I. 363. 543. sz.

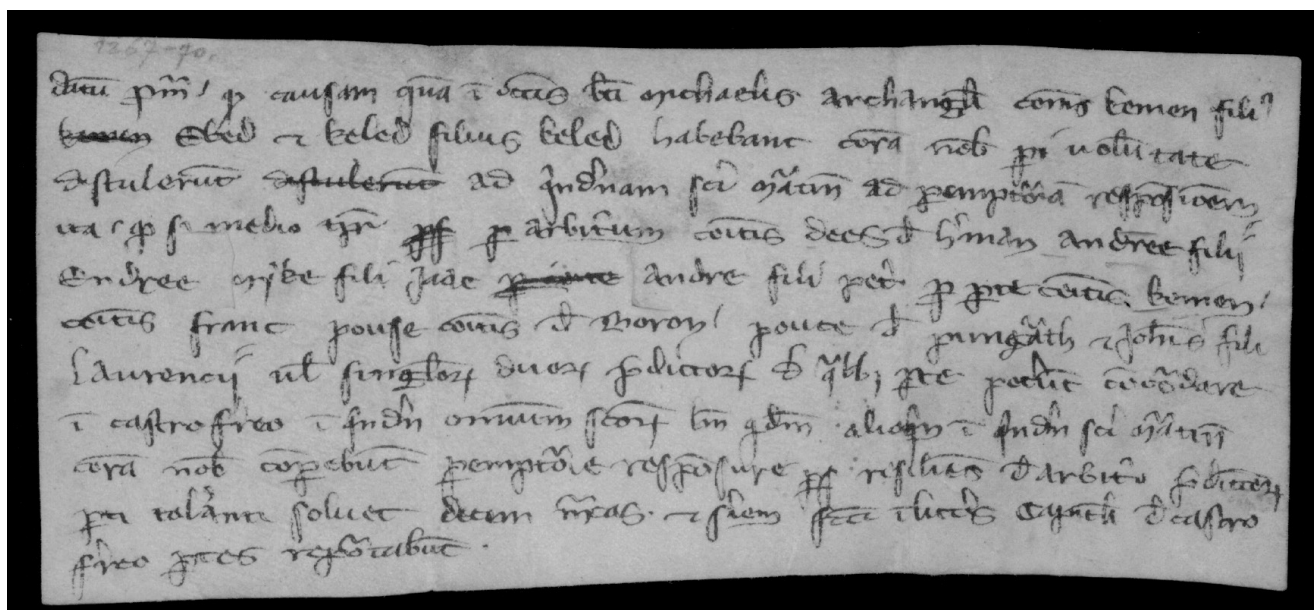
⁷⁷ UB I. 363–364. 544. sz.

⁷⁸ UB I. 330. 492. sz.

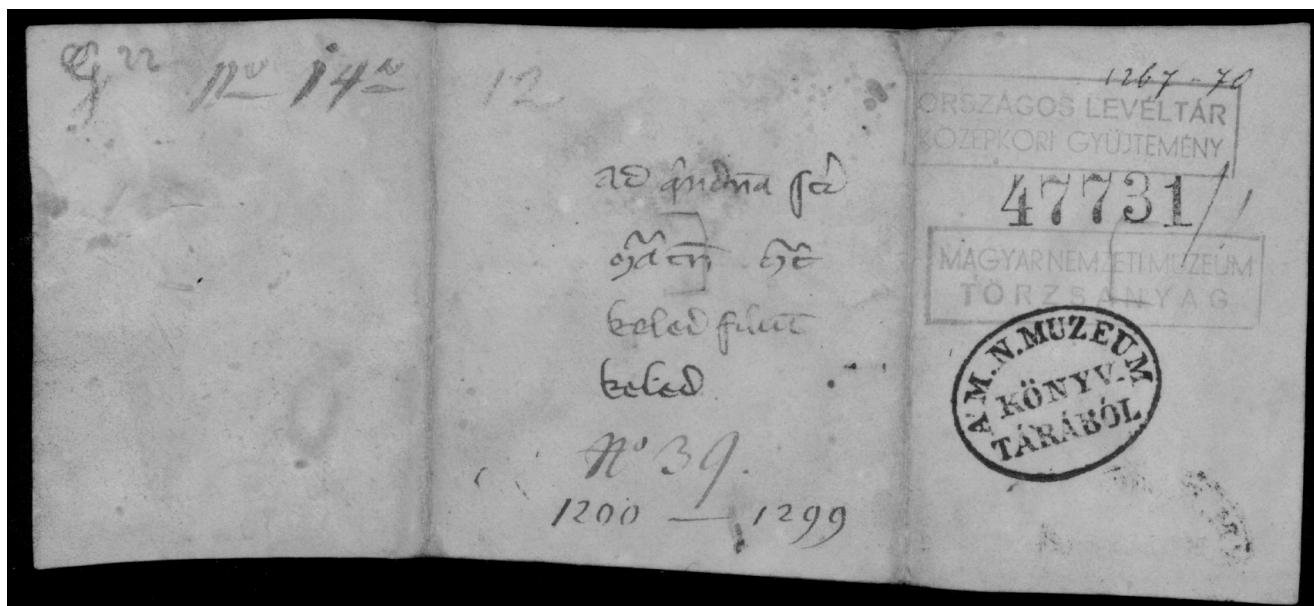
⁷⁹ 1275: ÁÜO IX. 120.; 1277: ÁÜO XII. 223.; 1279–1280: Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke (Szerk. Szócs Tibor). Bp., 2012. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 51.) 207. sz.

a levélben döntőbíráskodásra rendelt ... köteles a színünk előtt döntőbíráskodni. A határnap elérkezével a fentebbit döntőbírák a felek akaratából a következő egyezséget teremtették a felek között...”⁸⁰ Póka tehát a „satöbbi” (*et ceteri*) szavak mögött rejtőzik. Hogy ez előtt, vagy ez után mi volt vagy lett a sorsa, nem tudjuk. Átnézve az oklevéltárakban felbukkanó ilyen nevű személyeket, nem hogy biztos azonosításra nem bukkanunk, de még csak olyasvalakire sem, akinél

a gyanú felmerülhet, hogy azonos lehet az 1265-ben feltűnő döntőbíróval. Az ilyesfajta bírók kiválasztásának általános szempontjai alapján róla is elmondható, hogy egy birtokkal rendelkező, valószínűleg középkorú vagy idősebb nemes volt, akinek a személye valamennyire ismert lehetett a megye lakosai számára. Komoly, a királyi udvarig is eljutó persorozatokat azonban nem folytathatott, így csak mások perében jelent meg egy pillanat erejéig, megvillantva ezzel falujának létezését is.

1. kép – DL 47731. oklevél elő és hátlapja

⁸⁰ UBI. 364.: „secundum tenorem litterarum memorialium domini regis ... Dees comes de Herman, Andreas filius Endere et ceteri in hiisdem litteris ad arbitrium faciendum deputati ... arbitrari debuissent coram nobis, adveniente termino partibus volentibus arbitri prescripti talem compositionem fecerunt inter partes...”